

glas studenata

broj 1, oktobar 2008.

Univerzitet u eri tržišta

Ustanova Univerziteta jedna je od najstarijih i najtrajnijih tekovina evropske kulture: jedna od retkih koja se, u suštini, nije menjala od srednjeg veka, kada su postavljeni njeni temelji i utvrđena njena obrazovna svrha. Antičko školstvo, preuzeto u najboljim aspektima svoje podele na trivium i kvadrivium¹, tada je spojeno sa tendencijama nepoznatim samoju antići, i uokvireno težnjom za kritičkim i eksperimentalnim sagledavanjem života, naročito razvijenim u renesansi i prosvetiteljstvu. Tada su ustanovljene i **sloboda i autonomija univerziteta**, nešto umnogome preuzeto još iz prakse teoloških mislilaca Sorbone, i u vezi sa dogmatskim polemikama u Katoličkoj crkvi: za današnje pojmove možda pomalo neobičan razvoj, budući da nije za očekivati da tako "demokratska" stvar, kakva je autonomija univerziteta, potiče iz tako "reakcionarnih"

izvora, kakve su skolastičke i teološke rasprave. Ali, u istoriji je obično tako; a istorija, kao što ćemo videti, ima običaj i da se ponavlja, i ponekad poništava ono "napredno" što je stvorila iz "nazadnih" izvora, zarad ustoličavanja još perverznijih "tortura", u novim formama, i saobrazno zahtevima novog doba.

Univerzitet je uistinu doprineo razvoju nauke i intelekta: ponajviše razvijajući **kritičko mišljenje i empirijsku svest**, ograđujući se od metafizičkih kontura sveta koji je umirao, i koji se nije mogao prilagoditi novim saznanjima. Ali, i u svojoj "pozitivnoj" istoriji, stvari sa univerzitetom nisu uvek išle glatko. Njemu je, čini se, uvek bila svojstvena, koliko snaga originalnog, toliko i **inercija zastarelog** – ono što obično podrazumevamo kad govorimo o akademskim krugovima u pežorativnom smislu, i što ima veze delom sa **intelektualnim elitizmom**, a delom sa **političkim konformizmom**. Ljubavna povest univerziteta i politike ima zaista mnogo čudesnih poglavlja, i teško ju je do kraja ispričati. No, unu-

1 Antički sistem je obuhvatao sedam tzv. slobodnih umetnosti (artes liberales): gramatiku, retoriku, dijalektiku, geometriju, aritmetiku, astronomiju i teoriju muzike, od kojih su u srednjem veku prve tri činile tzv. trivium, a ostale četiri quadrivium.

tar te povesti, postoji još jedan, dublji razlog izvitoperenja onih temeljnih principa, koji bi trebalo da su usađeni u samu bit univerziteta: to je **dvosmislenost samog progressa**, ili, da budemo precizniji, njegova moralna dvosmislenost. Kao što je još **Ruso** isticao, razvoj civilizacije ne mora nužno biti u skladu sa etičkim usavršavanjem čoveka. Naprotiv, mnogo češće su naučna, pa i čisto teorijska otkrića služila najnečovekoljubivijim ciljevima, bilo kao instrumenti uništenja i masovnih rato-

va, bilo kao **poluge represivnog poretka**, i opravdanja ropstva i potčinjavanja čoveka. Čini nam se možda paradoksalnim da na današnjem stepenu razvoja nauke i intelekta, još postoje, i do skoro su postojali, **filozofi koji opravdavaju davno izumrle društvene forme, ili pevaju hvalospeve modernoj nepravdi**; zar nisu već odavno razobličene maske zla, i proniknute njegove protejske veštine, pitaćemo? Ali, nema, nažalost, relativnije stvari u svetu visokog intelekta od te

večne podele na Dobro i Zlo, i intelektualna savest često je podložna najbizarnijim opredeljenjima – ponekad svesno, kad zaslužuje svaki prezir, a mnogo češće nesvesno, čemu se ne treba toliko čuditi. **Ideologija u kojoj se radamo, u kojoj živimo, čiji vazduh udišemo, na perfidan i neuhvatljiv način upravlja našim etičkim izborima**, i ni intelektualci nisu izuzetak od tog pravila. **Hajdegerovo** koketiranje sa nacional-socijalizmom možda je najbolji i najtragičniji primer: ali ima i onih skorijih, koje nećemo pominjati jer verujemo da su većini poznati (a među ponekim od njih ima i zaista izuzetnih filozofa i pesnika).

Pitamo se, međutim, sada kad je stega jednog otvoreno ideološkog poretka kod nas, kao i u svetu, popustila, **šta je to što intelektualce prisiljava na kolaboraciju sa zvaničnim sistemom?** Nisu li politički zahtevi za pravovernost i "podobnost" već davno sklopljena stranica istorije, i nije li njihova moć danas neznatna i, takoreći, neisplativa na tržištu znanja? Ali, upravo odatle vrebaju novi fatalizam, nova tiranija, shodno neiscrpoj ironiji društvenog progresa. Ono što je diskvalifikovalo ideološku prinudu i političku ograničenost intelektualaca, samo tržište, kao i ideologija inherentna tom tržištu, postalo je **novi proizvođač prinude**: ovaj put još mračnije i bezizlaznije, budući da se čovek više ne bori protiv protivnika personifikovanih u nekim javnim ličnostima, već protiv **ogromne i bezlične mašinerije koja izgleda utoliko nepobedivija**. Zastupnici te mašinerije su, kod nas, jedini protiv kojih možemo podići svoj glas: na drugim stranama sveta, ti "porobljivači" savesti još su u većoj meri sive eminencije, neopipljive i bezimene. Mi, naravno, znamo koji princip stoji iza svega, i koji "pravni subjekti" su odgovorni za ovaj **despotizam-bez-despota**: to su **zakoni ponude i potražnje, nagomilavanja kapitala, profitabilnost i konkurentnost, odnosno**

velike korporacije, diktatura kapitala, zahtev za ekonomskom konkurentnošću same države, i tako dalje, i tako dalje. Primenjeno na položaj današnjeg univerziteta, to znači pre svega da **obrazovanje postaje sredstvo u službi tržišta**, da se stvaraju intelektualci koji su **samo i jedino eksperti**, bez svesti o društvenim i moralnim zahtevima svog poziva, da se i sam program rada univerziteta menja – o čemu ćemo naročito govoriti – i da takav status univerziteta samo **produbljuje postojeće klasne nejednakosti**, isključujući u startu one koji ne mogu finansirati sopstveno obrazovanje. A zajednički sadržalac svih ovih užasa mogao bi se nazvati jednim jednostavnim i jezgrovitim imenom: **neoliberalizam!**

Neoliberalizam

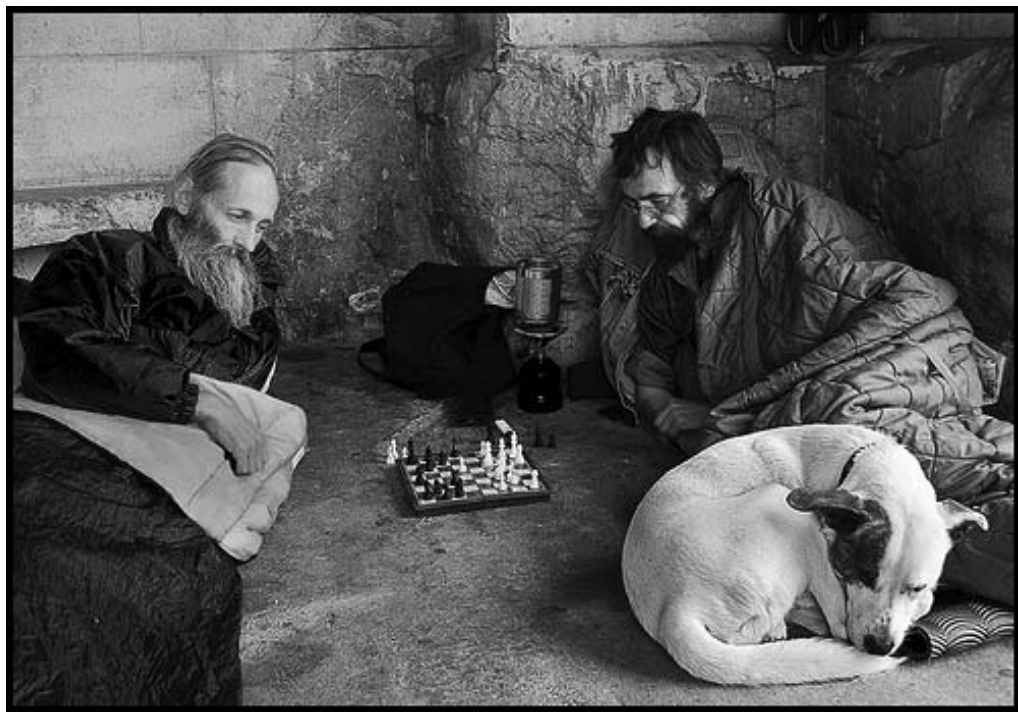
Neoliberalizam je, kao što znamo, jedna određena ideološka orijentacija, najviše popularizovana osamdesetih godina od strane **Margaret Tačer** i **Ronalda Regana**, otkad je i preuzela dominantnu poziciju kao neka vrsta univerzalne i "internacionalne" državne politike. I taj status nije zadobila bez razloga: jer ono što ova "politika" zagovara zaista je univerzalno i potpuno u skladu s najbitnijim modernim principima; naime, da se svaki vid društvenog života potčini zahtevima tržišta i da se ne proizvodi ništa što se ne može okvalifikovati kao roba, tj. kupovno ili prodajno dobro, koje uz to može biti i privatno vlasništvo – a u najboljem slučaju i državno. Još **Mišel Fuko** je pokazao transformaciju onoga što on naziva "**državnim razlogom**" – svrhe kojoj se sve aktivnosti i stremljenja države podređuju – od srednjevekovnih "od boga vođenih" država, preko države koja nastoji da vojno dominira nad svojim susedima, do modernih država, uređenih po pravilima političke ekonomije i internacionalnim zakonima tržišta, koje opstaju u svojevrsnoj namerno održavanoj ravnoteži i neravnoteži sa susedima, a do

miniraju samo putem ekonomske moći. Neoliberalizam je jedna od krajnjih konsekvenci tog razvoja: njegova filozofija mogla bi se sažeti u prost princip: šta se ne može prodati, ne može se ni proizvesti. I taj princip funkcionira, tj. daje rezultate, koliko god kratkovidne i površne, površne čak i sa ekonomskog stanovišta (trebalo bi, izgleda, podsetiti naše nove svetske zakonodavce na istoriju svih većih naučno-tehničkih izuma, čija namena često nije bila ni slučajna u momentu njihovog nastanka; na primer, na parnu mašinu, i njenu upotrebu u tkačkoj industriji. No, i tada je, kao što je danas slučaj sa električnim vozilima, jedan izum bio maltene anatomisan, **jer bi obesmislio postojeći proizvodni proces i tako doveo do bankrota neke znamenite industrije tog vremena**; a država je naivno, tad kao i sad, pristajala uz njihov interes, iako ju je tek nova tehnologija mogla dovesti do eksponencijalnog ekonomskog rasta). U sferi univerziteta, ovaj princip neoliberalizma doveo je do njegovog restrukturiranja, i preostajanja u skoro sve druge vrste ustanova, a najmanje u ono što se tradicionalno podrazumevalo pod pojmom "univerzitet". Rečju, nekadašnji rasadnik znanja, slobode i kritičkog mišljenja, **sada je postao preduzeće, instanca biznisa, učesnik na tržištu**: odakle su proizašli i drugi njegovi preobražaji. To je, po svemu sudeći, zakon svih pojava: kad im se promeni priroda, ono što ih čini takvim kakve jesu i razlikuje od svega drugog, kad im se kontaminira suština, onda se prirodno menja i način delovanja, postojanja i opstajanja tih pojava, a unekoliko i njihova funkcija. Ono što je činilo univerzitet: **njegova intelektualna i obrazovna orijentacija, njegova nezavisnost i autonomija, nespojivi su sa ma kojom instancom koja bi trebalo da ga kontroliše, a naročito sa tako "ne-intelektualnom" kakvo je tržište**. I stoga je logično zaključiti da, kad tržište preuzme vlast nad

univerzitetom, od "univerzitetskog" će malo ostati u njemu. Ne treba, doduše, gajiti neke iluzije o prirodi tradicionalnog univerziteta: dovoljno smo pokazali iz kakvih oblika i zahvaljujući kojim interesima se on razvio: uvek je bilo mecena, vladara i ktitora, kojima se naučni duh morao priklanjati; ali, uvek je, takođe, postojala jedna ideja, da ne kažemo ideal, jedna potencijalna snaga univerziteta, i želja da se nešto od te potencijalne snage ostvari i dovede do izraza – makar i po cenu profesionalne anateme i ostrakizma. Tu odvažnost, međutim, više ne srećemo među današnjim "umnim radnicima". I promena koja je u univerzitetskom sistemu nastupila nije toliko promena u praksi, koliko promena u principima: famozni prvi pokretač njegovog delanja **nije više intelektualnog nego ekonomskog tipa**; tržište ne samo da ograničava njegove unutrašnje impulse, što je do nedavno bio posao politike, ono ih definiše u potpunosti, menjajući na taj način sam smisao i suštinu univerziteta. Spoljašnji simptomi tog preokreta brojni su i prepoznatljiviji; pokušaćemo ovde, radi šireg uvida, da skiciramo neke od njih: a većina ih je problematična i sama po sebi, bez ikakve veze sa tržišnim duhom čije su "ovozemaljske" emanacije.

Profesori

Počnimo od "najidealnijeg" momenta, od osnovnih, "esencijalnih" funkcija univerziteta: složićete se da su to pre svega dve funkcije, **naučna i obrazovna**, ili, jasnije rečeno, **istraživanja i predavanja**. I šta se dešava sa ta dva najviša zadatka univerziteta u njegovoj neoliberalnoj varijanti? Da se ne bi pomislilo da ovu ofanzivu sprovodimo samo radi "sebičnih" studentskih interesa, evo jedne konsekvence koja se tiče neposredno profesora i priključnog univerzitetskog kadra: njihov posao, možda ono zbog čega su se ponajviše opredelili za svoju struku – ili bi bar trebalo da

je tako – jeste, u većoj meri nego prenošenje znanja novim, neobrazovanim generacijama, **bavljenje istraživačkim radom**. Jer, istraživanje, u najširem smislu, nemojmo to zaboraviti, nije ograničeno na institute i istraživačke stanice: naučni radovi su ono po čemu profesori postaju profesori, zbog čega im je uopšte omogućeno da predaju, i čime su dužni, a, nadamo se, i voljni, da se bave. Koju novinu im na tom polju donosi neoliberalizam? Zaista, ništa tako bitno: još uvek se mogu baviti istraživanjem, samo s jednom malom klauzulom – **ukoliko je ono profitabilno!** To jest, univerzitet, kao inteligentna i preduzimljiva ustanova, kojoj je u interesu da obezbedi resurse za svoja istraživanja, **izlazi na tržište, i poduhvata se onih istraživanja koja će mu doneti najviše profita**. Oseća li se začarani krug ove logike? Da bih imao sredstava da radim ono što hoću, radiću ono što neću, jer ću

tako dobiti potrebna sredstva, koja ću ionako potrošiti radeći ono što neću. I bilo bi još dobro da je tako: to bi, u najboljem slučaju, moglo poslužiti kao opravdanje – glupo, ali ipak opravdanje. U stvarnosti, naučni radnici, da bi uopšte istraživali, moraju istraživati ono što im se nudi: nema tu nikakve nade u neku buduću, prisilnim radom kupljenu, istraživačku slobodu. **Ako stvar možda još ne stoji tako na "društvenim" fakultetima, to je samo stoga što ih tržište još nije prepoznalo kao isplative** (a i stoga što njihova istraživanja, u principu, ne zahtevaju naročite finansije): no, nemojmo se brinuti, prepoznaće ih. **Univerziteti danas sa raznim preduzećima sklapaju ugovore o istraživanju, stvaraju dugoročne zajedničke projekte, otvaraju čak i sopstvena preduzeća, namenjena komercijalnoj eksploataciji sopstvenih otkrića:** što sve neodoljivo podseća na već oveštali kliše

američkih instituta i "Velikog Brata" vojne industrije, koji diktira teme svojim naučnim kadetima, otuđuje pronalaskes od pronalazača, i prisvaja sva dostignuća u duhu jednog kolektivističkog "za cara i otadžbinu"; zaista, procedura opasna upravo zato što je postala već kliše, i deluje

više paranoično da bi bila istinita – ali,

zapitajmo se, ko ima dovoljno budžeta da finansira basnoslovno skupe eksperimente atomske i kvantne fizike (zadržimo se samo na fizici), i ko ima "volje"? Američka orvelovska praksa jeste ekstrem po tom pitanju: ali, nauka i kolektivizam? Još gore, nauka i profit? U Evropi stvari stoje drugačije: nema generala koji će upasti u laboratoriju i odlučivati šta može, šta ne može – evropski "generali" su delikatniji, oni obavljaju svoj posao u glavama naučnika, ili glavama njihovih rektora. Istina je da, pored naručenih studija – najčešće za farmakološku i vojnu industriju (kakve li slučajnosti: hleba i igara, ili: lekova i ratova!) – **univerziteti sami biraju svoja istraživanja po tome koliko će biti od koristi biznisu i privatnim firmama**². Specijalista "za pretva-

2 Pravni fakultet u Beogradu dobio je zadatak od **Miroslava Miškovića** da uradi stručnu studiju kojom će dokazati da **Mišković** nije monopolista. Studiju sa sve pečatom i štambiljom Pravnog fakulteta, **Mišković** je ponudio kao jedan od dokaza Vrhovnom sudu u pravnom sporu sa Komisijom za zaštitu konkurencije. Da su **Boris Begović**, **Gašo Knežević**, **Dragor Hiber**, itd. naručenu studiju svojeručno potpisali, ništa ne bi bilo sporno, ovako uz njihove potpise, dodali su i težinu autoriteta jedne univerzitetske institucije. Da im je neko drugi platio više, stručno bi dokazali suprotno, odnosno da **Miroslav Mišković** jeste monopolista. Ovako, ono za šta ih je platio, to su i uradili. Zaista, ne treba da čudi što

ranje ideja o visokoj tehnologiji je profitabilna preduzeća" otkriva Fajnenšl Tajmsu da "će većina britanskih vrhunskih

istraživača potpisati dugoročne ugovore kojima će preduzećima dati ekskluzivno pravo na svoja otkrića i invencije tokom sledeće dve godine". To je, dakle, neka vrsta privatne stipendije: ali stipendije sa unapred poznatim uslovima, i u okviru ugovorenih komercijalnih ciljeva. I neka nas pridev "privatno" ne zavarava: **država subvencionise ova**

privatna preduzeća (ili ona, kao u Americi, subvencionise državu, i lobiraju senatore i predsedničke kandidate), jer joj nikako nije u interesu da multinacionalne kompanije, koje dominiraju čitavom ekonomijom, u potrazi za prosperitetom iznose kapital iz zemlje, umanjujući tako mogućnost države da se zadužuje, remeteći devizni kurs, i uskraćujući državi "njen deo kolača". Država i korporacije su uzajamno uslovljene, sa akcentom na drugom članu tog saveza: a univerziteti, da bi ostali rentabilni, jure bezglavo za Research Grant-ovima, odnosno stipendijama za istraživanje, za koje je jasno po kakvim kriteriju-

je **Boris Begović**, predsednik NVO Centar za liberalno-demokratske studije (CLDS), neoliberalne lobističke grupacije, neko ko je učestvovao u nečemu ovakvom, jer ne samo što je učestvovao, već takve vrednosti i promoviše, zašta je plaćen od NED fondacije (National Endowment for Democracy); više o njoj u Z magazinu broj 3, u tematskom delu.

mima se dodeljuju – nemojmo se zavaravati, državi je podjednako bitno kao i privatnim preduzećima da finansira ono što će joj se isplatiti, i izbegne ono što će je "samo" koštati; nije to nikakva naročita mudrost. Univerziteti, međutim, ako ne uspeju da se kotiraju među "izabranima", koji su zdušno potpomognuti od finansijera u svojim istraživačkim pregnućima, biće osuđeni da se bave "samo predavanjem". Što nas dovodi do druge tačke funkcionisanja fakulteta: do predavanja.

Najpre, hijerarhija između "istraživačkih" i "obrazovnih" fakulteta jeste nešto u najvećoj meri neprikladno i apsurdno: **imaju li ti ljudi ikakvu viziju budućnosti osim fantazije beskrajnog umnožavanja kapitala? Razumemo tu fantaziju, ona je veoma "seksualna", kao i Hitlerov arijeviski mesijanizam i ksenofobija...** Ali, i iz njihove sopstvene vizure posmatrano: ko će se ubuduće baviti tim profitabilnim istraživanjima, ako predavanje, koje treba da regrutuje i osposobi buduće istraživače, bude srozano na nivo drugorzrednog posla? **Sokrat** je imao svoje učenike, **Platon** takođe: **Huserl** takođe, ako tražimo primere u skorijoj istoriji. I da ne beše **Sokrata**, i njegovog "profesorskog" posla, ne bi bilo ni **Platona**, ni **Aristotela**, i da nije bilo **Huserlovih** predavanja, ne bismo imali ni **Ingardena** ni **Hajdegera**: ni one koji su bili protiv **Platona** i **Aristotela** ili **Ingardena** i **Hajdegera**... Naši moderni mislioci, međutim, ne brinu se mnogo za budućnost; iako to nigde nije eksplicitno iskazano, ekonomska uslovljenost i tržišna politika univerziteta konsekventno dovode do uspostavljanja te hijerarhije između "profitabilnih" i "neprofitabilnih" fakulteta, tj. između onih koji su počastvovani da se bave prethodno ugovorenim istraživanjima, i onih koji su osuđeni da se, u nedostatku boljeg, bave predavanjem. A ta podela se reprodukuje i u granicama jednog fakulteta. Na opštem planu, nekontrolisana

koncentracija kapitala u manjem broju "istraživačkih" fakulteta, koji se utrkuju da bi bili što konkurentniji, ostavlja veći deo fakulteta bez resursa, i pod teretom ogromne studentske mase, koju treba podučavati. No, koji bi se znameniti stručnjak, u današnje vreme, bavio "neisplativim" predavanjima, ako mu to oduzima i vreme i resurse za mnogo "isplativija" istraživanja? Ne mislimo, pri tom, da su naši intelektualci neki novca-nezasiti-biznismeni, još uvek ih bar toliko poštujemo da pretpostavimo da ih pokreću drukčiji, više "duhovni" motivi: ali, baveći se samo predavanjem, kako će obezbediti sebi resurse za naučni rad? Iz tih razloga upravo, **"nastavnička muka" postaje omrzuta među samim profesorima** – da ne pominjemo to da su i oni ljudi, koji imaju drugih potreba, i kojima je neophodan novac za ostvarivanje tih potreba – i oni rado traže izlaz u neku perspektivniju sferu delovanja, zanemaruju svoje profesorske obaveze, prepuštaju predavanja manje kvalifikovanim honorarnim profesorima i asistentima: jednom rečju, odriču se obrazovnih aspekata svog poziva, ili se prema njima odnose kao prema "nužnom zlu" koje se ne može izbeći. Trebaju li studentima takvi profesori? Isto koliko i njima studenti, reći ćemo. No, opet, profesori nisu jedini odgovorni za tu degradaciju: kad vas poslodavac tretira kao "nižu" radnu snagu, kako ćete vi sami tretirati posao koji obavljate? Jer, sad vlada pomama i za uvoženjem stručnjaka, vrhunskih istraživača koji imaju međunarodnu reputaciju: njima se daju specijalni uslovi, visoke plate, i malo ili nimalo predavanja i administrativnog posla. Akademik, kome pođe za rukom da dobije stipendiju za neko profitabilno istraživanje, potpuno je oslobođen predavanja i pošteđen administracije: u tome će ga odmeniti asistenti-postdiplomci i slabije plaćeni akademici, ionako pretrpani poslom. Ko bi mu onda

zamerio što hoće da olakša sebi i poveća svoja primanja?

A kad smo već kod primanja, treba reći nešto i o organizacionom delu univerziteta, to jest – pogađate – o njegovoj "upravi". Rekli smo već šta je glavni postulat neoliberalizma: **nešto je ili mašina za pravljenje novca, ili nije ništa**. Svet nam se ukazuje kao podeljen beskrajnim jazom između kompanija – ne proizvođača nekog proizvoda, već proizvođača novca – i "višaka", koji, pošto ne umeju da zarađuju, neminovno samo troše tuđ, državni novac. **Univerzitetu nije išlo u prilog da bude svrstan u ovu drugu grupu – stoga je, na najspektakularniji način, postao kompanija**. I njegovi zaposleni su, tako, postali radnici, sa odgovarajućom podelom na one manje ili više isplative – a njegovi rektori su, podjednako celishodno, postali biznismeni. Jer, kompanija, ipak, ne može postojati bez "vlasnika". **Rektor je u ulozi direktora koji ugovara i određuje "poslove", kalkuliše, obezbeđuje investicije, brine se o finansijskim implikacijama svih preduzetih ili nameravanih akcija**: na osnovu čega ih i odobrava ili zabranjuje. Zbog svega toga, zaslužuje da bude plaćen kao biznismen³. Nekoliko podataka je indikativno: u Britaniji, prosečna plata univerzitetskog "šefa" porasla je na 158.000 funti godišnje, što je za 25 procenata više nego pre tri godine; **osim toga, 33 rektora bilo je plaćeno više od premijera britanske vlade**, a 18 njih primalo je i po 200.000 funti godišnje (obratite pažnju na ove astronomske cifre!); u Americi, dekani "pravno usmerenih" univerziteta nimalo ne zaostaju za tom eksplozijom nula – ali, prav-

3 Prisetimo se kako najčešće pijani rektor Beogradskog Univerziteta **Branko Kovačević** studentima koji su protestovali protiv visokih školarina nije pretio da će ih izbaciti sa fakulteta, već da će ih "otпустiti". Tu je i **Dejan Popović**, njegov prethodnik na mestu rektora, potčrko ekstremno neoliberalne lobističke NVO Centar za liberalno-demokratske studije, koji je prvi studentima jasno poručio da je "znanje roba koja treba da se plati".

nici i Amerika, to je već posebna priča. **Vlast se, dakle, koncentriše u rukama vrhunskih menadžera koji su odgovarajuće nagrađeni ne samo za svoj menadžerski trud, već i za uvođenje odgovarajućih "neophodnih mera"; pošto je konkurentnost jedino merilo, sva "nekonkurentna" odeljenja treba ukinuti ili obesmisлити, njihovo osoblje otpustiti ili prekvalifikovati, a od ostalih odeljenja zahtevati povećanu produktivnost, da kompenzuje manjak radne snage – zbog svega toga, neophodna je čvrsta, centralizovana uprava**: zamislite samo kako bi se te reforme sprovodile u atmosferi demokratske debate? No, pitanje koje ostaje otvoreno jeste: ako je već potrebno toliko novca za istraživanje, zašto se tolike sume isplaćuju ljudima koji nemaju nikakve veze s njim? Jer oni obezbeđuju finansije – koje će dobrim delom otići na njihove plate! Zaista, prekrasna logika.

Studenti

I tako dolazimo do onoga što od svih tih promena i perturbacija imaju sami studenti. Kaže se obično da učenici poprimaju nešto od svojih učitelja: bar način mišljenja, ako ne njegov sadržaj (što ne bi ni bilo tako preporučljivo). No, šta oni danas mogu da poprime, u uslovima u kojima su sami profesori u nedoumici po pitanju svog poziva, svoje vrednosti i svrhe? Želju da se ušanče u neki što isplativiji biznis, i nesmetano zgrću svoj dragoceni kapital? Ili svest o neophodnosti da izađu u susret okolnostima i prilagode se zakonu tržišta? Za to im ne trebaju profesori – život će ih sam naučiti toj vrsti kompromisa. Ali, nije samo "intelektualna savest" predavača izmenjena ovim neoliberalnim reformama: na žalost, izmenjena je i "materijalna" struktura predavanja, njihov sistem, cilj i sadržina – a to će možda uroditi još otrovnijim plodovima. Da, Bolonja... **Ako smo se nekada i bunili zbog obimnosti gradiva na ispitima, nikad nismo imali u vidu takvo, neprirodno reše-**

znanje nije roba

nje problema. Stvar je opet u principu, koji stoji iza ovih komotnih i naizgled dobrodošlih promena. Postoji nešto što se zove *Readers Digest* kultura, kultura na kašičicu, i, na drugoj strani, politika obučavanja, jedan militantni determinizam i funkcionalnost, samo, u našem slučaju, ekonomskog tipa. Počnimo od drugog; kao i u vojsci, novi polaznici-kadeti obučavaju se da postanu potporučnici, budući poručnici, i ništa drugo – vremenom će postati i kapetani, majori, pukovnici, ali broj onih stvari koje mogu da postanu strogo je ograničen, i tu nema nekih prelaznih i "nestandardnih" oblika. Bilo je društava – ili teorija društava – koja su u celini težila ovom vojnom idealu, idealu mravinjaka. Svrha obrazovanja je u njima bila unapred određena i raspoređena po mogućim pozicijama koje pojedinac može da zauzme, ako prođe odgovarajuću obuku i ima određene kvalitete: društva i danas funkcionišu na sličan način – teško je zamisliti da bi mogla nekako drugačije funkcionisati – ali sa različitim stepenima determinizma. Dopušteno je, na primer, prelaziti iz "kaste" u "kastu", jer ljudi nisu do kraja određeni instrumenti koji mogu obav-

ljati samo jednu funkciju i ništa drugo; a to je baš ono što moderni oblik studija hoće da ograniči, uvodeći novi vojni, mravlji, ili, ako vam je draže, **kastinski sistem**. Nisu izmislili ništa novo: i u Platonovoj Državi bilo je nemoguće prelaziti iz klase proizvođača u klasu čuvara, ili, ne daj bože, filozofa: u srednjem veku, podjednako je nemoguće bilo prelaziti iz jedne veroispovesti u drugu, čak i u okviru hrišćanstva. Grubi primeri deluju banalno, ali su neophodni: jer u svetu intelekta, kao i u svetu uopšte, bilo je pomaka, bilo je napretka; i najveće nasleđe renesanse koje nam je zaveštano jeste **svest o potencijalnoj svestranosti čoveka, o tome da on nije samo šraf koji država šrafi tamo gde joj odgovara** – pa makar se praksa naših života ne razlikovala mnogo od toga, ko državi daje pravo da nas uskrati za samu mogućnost da se od toga razlikuje? Obrazovanje daje izvesnu slobodu: **Hitler** je zahtevao da se slovenskim narodima uskrati pravo na obrazovanje – oni su bili predviđeni za obavljanje prostijih radnih zadataka. Mislite li da se podela na Arijevce-filozofe i čuvere i Slovene-proizvođače razlikuje od podele na diplomce-inžinjere za napone do 1000 volti i

diplomce-inžinjere za napone preko 1000 volti? U stepenu da, u suštini ne: ali, opet ponavljamo, čak i promena u stepenu vremenom dovodi do promene u suštini. Ono što se zove *Diploma supplement*⁴ neće nam doneti samo više eksperata – zaboga, koliko smo ih samo izvezli u zemlje koje imaju taj *supplement* još mnogo pre Bolonje?! – doneće nam više fah-idiota, uže horizonte i veće prinude. Naravno da sve studije imaju svoj obim, i ograničavaju studente na obavljanje nekih vrsta zanimanja: jedino što *diploma supplement* dodatno su-

⁴ Dodatak diplomi (Diploma Supplement) je dokument koji se prilaže diplomi ili drugom dokumentu o završenom određenom stepenu studija (sertifikat, akademski stepen) sa ciljem detaljnijeg uvida u nivo, prirodu, sadržaj studija, sistem i pravila studiranja na određenoj visokoškolskoj instituciji. Ovaj dokument sačinjava nacionalna visokoobrazovna institucija koja izdaje i diplomu, u skladu sa opštim modelom ovog dokumenta koja je usvojena na evropskom nivou.

žava taj horizont, i to – budite sigurni – ne za vaše dobro, već za dobro tržišta. **Jer, to što se mogu birati kursevi, i kombinovati sopstvena diploma, nije nikakva demokracija: po tome što ste iskombinovali bićete i raspoređeni na tačno određene radne zadatke, to će biti vaša legitimacija za svet. Univerzitet proizvodi robu – robu koja će naknadno proizvoditi novac – a ta roba ste vi.** On može da oblikuje studente samo prema zahtevima tržišta, da ih osposobi, ograniči i uputi na obavljanje onih radnih zadataka koji su zahtevani od tržišta: ono je to koje diktira vašu buduću titulu. Drugim rečima, nećete moći da iskombinujete svoju diplomu tako da budete **"generalni sekretar za metafiziku"**, kako se jednom policajcu u šali predstavio **Miljković**. Naš veseli pesnik je zbog toga do-

bio batine – a vi ćete dobiti prazan džep, ako nešto slično pokušate.

Treba li da pominjemo i one konsekvence koje se tiču specijalno studenata, studenata po sebi, nezavisno od praktičnih implikacija? Svi smo čuli za famozno "kritičko mišljenje", taj termin je toliko puta ponavljan da je skoro izgubio svaki smisao: većina ga, pogrešno, poistovećuje sa pukim protivrečenjem, buntom, negiranjem i svim ostalim divnim stvarima tog tipa. Ali, ono što obično previdaju, a zbog čega bi mogli da pročitaju nešto od Ničea, jeste da **kritičko mišljenje podrazumeva više perspektiva, ili, ako hoćete, perspektivizam**. Jednoumlje nije njegov rasadnik, ni najpogodnije mesto za njegovo uzgajanje. Imajte u vidu da niste rođeni sveznajući, i da mnoge stvari nećete upoznati dok se ne saživite sa stranim i "nesavremenim" tačkama gledišta; ono što zasad znate, pola je predrasuda, pola neargumentovana i nekritički usvojena tradicija, obogaćena s nekoliko vaših misli, verovatno isto tako preuzetih iz egzotičnijih izvora. To ne treba da vas brine: svi na isti način dolaze do znanja. **Ali ako držite do svoje individualnosti, trebalo bi da vas brine to što vam je dato da birate šta ćete proučavati, ne znajući šta birate, i povodeći se za tuđim sudovima koje ste, po mentalnom automatizmu, prihvatili kao svoje: trebalo bi da vas brine što ste, po prirodi stvari, uskraćeni za protivtežu, za perspektivu**. Zna li kako ćete razmišljati, u šta ćete verovati, kad se suočite s nekim novim argumentima i stavovima? Niko to unapred ne može znati: zato je i potrebno da čovek neprestano upozna ne poznato, da bi mogao izgraditi svoj lični stav prema "poznatom" – **inače će biti osuđen da u nedogled ponavlja tuđa mišljenja, verujući da su njegova sopstvena**. To nije pitanje interesovanja, nego pitanje uvida. A kolaž koji danas imamo na meniju univerziteta nije nikakva prečica do znanja; to je malo razvije-

nije kopile američkog Readers Digesta: jedna **kolekcija fast food zalogaja, lišena svake intelektualne koherencije**, i koja ima za cilj jedino "**standardizaciju**" i "**uniformizaciju**" **saznanja**. Drugim rečima, znanje koje se prenosi "s kolena na koleno" moderni univerziteti treba da učine uniformnim, jednakim na svakoj geografskoj dužini i širini, radi njegovog lakšeg transfera i upotrebe na globalnom planu. Obratite pažnju, upotreba je tu ključna reč, uz isto tako ključni pridev globalno. I evo paradoksa koji leži u samoj srži te ideologije – ideologije koja obično podupire tu praksu – jer ona se zalaže za diverzitet, različitost, "toleranciju": zalaže se na takav način da to zalaganje mora biti opšte prihvaćeno i dogmatski usvojeno kao internacionalni program. Uniformnost u diverzitetu: čudan oksimoron! No, nama se čini da postoji mnogo jednostavnije objašnjenje, bez potrebe za potezanjem ideologije: svaki vladajući stil, dogma i "klima" mišljenja u istoriji uvek su proglašavali sebe za apsolutne, a sve ostalo za jeres – uvek je postojao neki intelektualni esperanto, neka lingua franca mišljenja, i samo zahvaljujući njihovoj lokalnosti, čovečanstvo je uspevalo da dođe do nečeg novog. Sada imamo posla sa uvođenjem jednog globalnog esperanta: **vavilonska kula će najzad biti izgrađena!** No, jednoličnost koju nam ona obećava teško da bi se mogla pomešati sa nebom – tako ga ni najpravoverniji od hrišćanskih svetaca nisu zamišljali. Biće to nebo Mc Donaldsa, Koka Kole, i Reality Showa. Istina je, zapravo, da ne postoji nešto "nekarakteristično opšte" u kulturi: **globalizacija jeste amerikanizacija** – i nije nimalo čudno što će uniformnost obrazovanja omogućiti pre svega Americi **lakši "uvoz" mozgova iz inostranstva**.

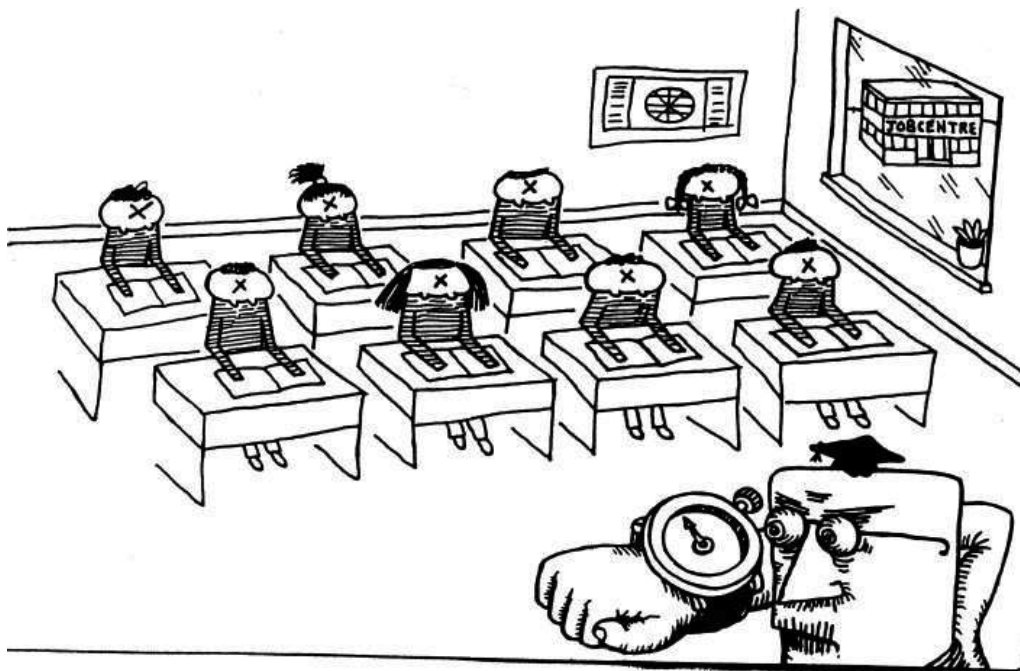
Ali, hajde da ostavimo Ameriku na miru; Amerika je divna zemlja, i nije ona ono što nam smeta, već tržišni zakon koji odavno gospodari i njom, i njenim senatorima i predsed-

nicima, a koji se preko njene medijske ofanzive i vojnih ekskurzija širi kao kuga na okolni svet. Svakako, najneposrednije dejstvo tržišta je ono tržišno – ekonomsko i monetarno – i zato smo njega, kao poslasticu, ostavili za kraj. Njime nikako nije trebalo početi: ako ni zbog čega drugog, onda zato što su protesti protiv visokih školarina već toliko puta iznošeni, i u toj meri do sad "vape do neba", da su postali svojevrsno opšte mesto, nešto što se po sebi razume i na šta se ne obraća naročita pažnja. Oni koji mogu sebi da priušte studiranje neće se zbog njih mnogo potresati: oni koji ne mogu buniće se, kao i do sad, manje ili više bezuspešno, i – to je uglavnom to; **solidarnost iz šezdeset osme odavno već počiva u grobu**, nad kojim ne piše "Putniče, stani"⁵, već "Bilo nekad – nikad više". Zaista, oskudica je danas tako mudro raspoređena, tako fluidna, da je teško ujediniti ma koju koliko-toliko efikasnu grupu pod njenom zastavom: da ne pričamo o studentima, koji imaju i preče misli u glavi – na primer kako da se što burnije izive dok im ne ponestane resursa i roditelji ne zavrnu slavinu. U redu je, to ide sa godinama: ali nevolja je što resursa brzo ponestane, a onda dojučerašnji Don Žuani moraju da dirindže da bi nekako produžili studiranje. Drugi nisu ni te sreće: oni od početka svoju Uraniju, ili koju god muzu da su izabrali, moraju da udružuju sa teškim i dosadnim fizičkim radom – a muze se ne slažu tako dobro s tim. **Lepo bi bilo biti engleski dandy, rimski patricij, ili ruski plemić: no, po svemu sudeći, naš student će pre biti plebejske sudbine.** Jer, Bolonja je kod nas poslužila pored ostalog i uvođenju besmisleno visokih školarina – a studente u neobranom grožđu oberučke su prihvatili lanci supermarketa, fast food restorani i call centri: oni su se, šta više, i "speci-

5 *Putniče stani, u Spartu javi da ovde ležimo mrtvi štjujući zakone naših očeva.* Ovaj epitaf je napisan na kamenu kod Termopila, gde je poginulo 300 Spartanaca braneći Grčku od persijske najezde.

jalizovali" za njih. Dobre duše? Da, sigurno, pričajte nam o tome. Mogu se, naravno, davati časovi: koji se već tako masovno daju da su pali u bescenje. Može se čovek baviti kriminalom: da, ali to je, pored neprijatnosti da vas uhvate, često celodnevni posao, i nikako ga ne preporučujemo – iako donosi srazmerno visoke prihode. Šalu na stranu, **dve stvari kojima je Bolonja naročito doprinela jesu proleterizacija studenata, i produbljanje već postojećih "klasnih" razlika u društvu.** Nemojte da vas uplaši ovo "klasnih": radi se prosto o tome da **omladina iz socijalno ugroženih i depriviranih grupa nema nikakve šanse da priušti sebi studiranje.** Prvo, zato što studiranje košta: izbeglicama, deci radnika, ili deci neke prezrene "klase i rase" nije nimalo lako da dođu do tolikog novca. Drugo, zato što univerziteti biraju samo one sa najboljim ocenama. Koliko sad "procenata" na prijemnom donosi vukova diploma? I opet malo "istorijskih" primera: **Ajnštajn** je u školi bio bukvalno "nedovoljan" iz matematike, **Tomas Man** je, po složnoj oceni nastavnika, smatran u najmanju ruku "glupim", **Dekart** je bio vojnik-plaćenik, **Vijon** beše zatvorska ptičica, **Blejk** sin sitnog trgovca, **Frojd** jevrejin u doba fašizma, pa i naš **Vuk Karadžić**, čija diploma je danas tako bitna... o njemu možete gledati seriju na prvom programu, da vidite

šta je bio. Ono što kaže **Korovjov** u *Majstoru i Margariti*, da **Dostojevskom** niko nije tražio legitimaciju udruženja književnika da bi dokazao da je pisac, moglo bi se reći i našim univerzitetskim glavama: studentima niko ne treba da traži vukovu diplomu da bi dokazali da su studenti (one im apsolutno ničemu ne služe, sem oduševljavanju bliže i dalje rodbine). Mislite da naši profesori nisu upoznati s ovim ljupkim anegdotama? Naprotiv! Ali, tu ima jedna kvaka: naime – genije. **Ajnštajn, Dekart, Man, Frojd**, bili su genijalni nezavisno od onoga što su bili: oni su čitav život posvetili sferi koja ih je zanimala, i nije ni čudo što su postigli to što su postigli. Statistika, međutim, kao i svakodnevno iskustvo, pokazuju da pripadnici "nižih" staleža, budući po prirodi prinuđeni da se bave preživljavanjem, imaju grublje i uže intelektualne vidike – oni nemaju vremena da se, što bi rekao **Kolridž**, "bave refleksijama na postupke samog uma". Tako je u većini slučajeva, i to je razumljivo,

jer nužda ne bira svoje žrtve. Ali, nije li onda, pitamo se, upravo dokaz izuzetnog interesovanja, dostojnog životopisa svakog genija, kad neko i uprkos materijalnim teškoćama i teškom životu želi da studira, da se četiri ili pet godina bavi napornim intelektualnim radom, i smatra sebe doraslim tom zadatku? **Mislite li da će radnička deca nagrnuti na univerzitet, ako smanjite školarine i izbacite klauze o dobrim ocenama?** Ne verujemo: većina radničke dece jedva čeka da se osamostali i radi. Onaj procenat koji bi se opredelio za studije sigurno bi imao dobrog razloga za to. Ali, kao i uvek, argument "genija" je samo zgodno opravdanje: **univerzitet nije ni najmanje zainteresovan za genijalnost – nikad, da budemo iskreni, nije ni bio. Po sredi je samo jedna praksa preuzeta od "privatnika": da pri "zapošljavanju" treba birati "samo najbolje". Jer, univerziteti pretpostavljaju da će sa učenicima koji imaju bolje rezultate imati manje posla: što znači i manje troš-**

kova. S oba kraja, dakle, diskriminacija ugroženih grupa ima ekonomsku pozadinu:

bogatijima – koji imaju i bolje ocene (nemojmo zaboraviti da su Grci filozofirali jer nisu morali da rade) – moći ćemo da naplatimo više, a, u isto vreme, koštaće nas manje. Idealni bilans.

Šta još reći?

Radničkoj deci u startu je onemogućeno svako školovanje, jer proces njihovog obrazovanja zahteva uglavnom više ulaganja i manje profita; studenti koji nekako uspevaju da se upišu na fakultete, a nisu blagosloveni nasledem od neke bogate tetke, moraće da se tokom studija bave raznim najamničkim poslovima, tj. prodavaće hamburgere ili čizburgere. Njihove kolege iz inostranstva, koje studiraju na našim fakultetima, imaće prednost, jer oni plaćaju još veće školarine (to je postala već posebna grana univerzitetskog biznisa, koja ima svetlu i neproračunljivu budućnost). Na samom fakultetu, predavaće im asistenti i profesori "iz druge ruke", ili oni nesrećnici koji bi sve dali samo da ne moraju da predaju – što će se već osetiti u njihovim izlaganjima, jer takvu ozlojeđenost teško je sakriti (brucosi će se ovde priseliti svojih srednjoškolskih nastavnika: nekako nam je nezgodno da ih

zovemo "profesorima", čak i termin "nastavnici" teško primenjujemo na njih). Budućnost koju će sebi

na takvim fakultetima iskovati, biće samo produžetak onenužde koje neće biti ni svesni

dok ih bude mlela: šta sebi skroje na diplomi, skrojiće i u životu, misleći da nešto sami sebi kreiraju; Zapravo, dobiće onoliko

opcija koliko tržište bude "smatralo" da mu treba raznih tipova stručnjaka, i biće stavljeni pred izbor: bekstvo ili povlačenje, ili plemenita predaja? Demokratski će izabrati između tih "suprotnih" opcija – i to

će biti sav njihov trijumf. Ako ne možeš da ih pobediš, pridruži im se – ili Pirova pobeđa. Sve ovo je, naravno, karikatura, i izgleda kao karikatura: ali model koji nam je ljubazno pozirao za tu karikaturu nije nimalo ljubak. Na njemu ima još mnogo kandži i repova, i u mnogo čemu, čega se nismo ni dotakli da ne bismo izvlačili čitav konglomerat mislilaca i razobličavali procese tako perfidne da im treba duplo duži tekst da bi bili ikako shvaćeni, u mnogo čemu od toga, tvrdimo, **taj model je još groteskniji od našeg skromnog i ovlašnog crteža.** Podrazumevali smo sve vreme,

prećutno, da studenti ne studiraju samo da bi sutradan zarađivali što više novca, i da im je stalo do njihove intelektualne slobode i vidika. To je možda bila naša greška – ako vam je cilj zarada, i ako ste spremni na gore pomenute "ustupke", onda je Bolonja prava stvar za vas. I od srca vam želimo svako dobro – trebaće vam!

Umesto epiloga

Na kraju, uzdržaćemo se da ne pokrenemo pitanje Deset Svetih Radosti potrošačke kulture... Svakako, postoje ropske radosti, i **Staljin** nije uzalud odobrio povratak četrdesetopostotne votke na tržište, nakon kratkog i neuspešnog perioda "nacionalne apstinencije", niti su amerikanci uzalud ukinuli zakon o prohibiciji, nakon poučne avanture sa mafijom... **Čoveku omeđenom i određenom potrošačkim artiklima ništa nije potrebnije od kompezacije i anestezije, ideološke i materijalne, i to se ne ograničava samo na grublje oblike već široko vlada svim sferama života:** fah-idiotizam ima paralelu u idiotizmu nadražaja, i oba su samo različite strane istog osnovnog problema: neostvarenosti ljudskih mogućnosti, posedovanja saznanja i doživljaja samo u standardizovanim porcijama, robovanja onom što je isplativo, umesto postizanja onoga što je željeno... Zaista, intelektualna želja, kao i ostale želje, ona specifična duhovna radoznalost koja bi trebalo da je pokretač svih izvrsnih i progresivnih težnji, kao da u ovom novom društvu više ne postoji. Ostala je samo legenda o njoj: čak i rapsodi te legende, naučnici, filozofi, umetnici, čini se da uveliko služe njenoj antitezi, zlatnom teletu profita. Imaju li uopšte izbora? Jesu li ikad, zapravo, imali izbora? Ali, sve do današnjeg, nesrećnog vremena, koje je po mnogo čemu presedan u istoriji, možemo videti da ih to, bar one najbolje među njima, nije sprečavalo da idu svojim putem, i ne obaziru se na prepreke. Vlastodr-

žaca je uvek bilo, tiranija nije izmišljena juče: **ali, ništa nije gore od tiranije bez tirana, despotizma bez ideja, i unutrašnje cenzure koja tom tlačenju odgovara.** Represija i potiskivanje: dve strane istog prokletstva. Bar univerziteti, i njihovi zatočnici, intelektualci, trebalo bi da su dovoljno *samosvesni* da izbegnu ovu neizbežnu zamku, i odbiju da robuju tuđem, stranom i banalnom interesu. Država, ponavljamo, možda jeste najveće ljudsko dostignuće (mada u to prilično sumnjamo), ali ovaj, današnji pojam države, tj. njena tržišna parodija, sa državom ima još manje veze nego svi prethodni, arhajski i sirovi oblici, koji su služili bar nekoj kvazi-moralnoj svrsi. **Današnja država, rekli bismo, zahvaljujući tržišnom bogu koji njome vlada, jeste najveće dostignuće, samo ne ljudi, već mašina: i sasvim spokojno može biti naseljena mašinama, jer je njima ponajviše namenjena.** Ljudima nije mesto u njoj; intelektualcima još manje. Najzad, koliko god malo verovali u moralizam, što je možda i dobro u eri Bušovih govora i reklama za uloške, **ne smemo prestati da verujemo u ljudsku slobodu:** a ona se brani nepristajanjem na takve ponižavajuće okvire kakvi se nameću našim duhovnim horizontima, i horizontima budućih generacija: rečju, **nepristajanjem na ovu neoliberalnu, "tržišnu reformu" univerziteta.** Jer, ako ona bude pustila korene, ne samo da će jedino univerzum i ljudska glupost biti beskrajni, već će im se pridružiti i ljudska nesloboda: a od ta tri, samo će prvo moći da se stavi *pod znak pitanja*...

Vladimir Bogićević i Milenko Srećković

Autori ovog teksta su apsolventi Svetske književnosti na Filološkom fakultetu u Beogradu. Tekst je prerađena verzija članka *Univerzitet u eri tržišta*, objavljenog u Z magazinu broj 6 (www.freedomfight.net).

Z magazin Balkan

Z magazin je nezavisni tromesečni magazin posvećen protivljenju nepravdi i represiji, i stvaranju slobode. Namera magazina je da pomogne naporima ka ostvarenju bolje budućnosti. Pokušaćemo da informišemo i nadahnemo ljude na borbu i rešavanje problema pitanja koje se često postavlja: *Znamo protiv čega ste, ali šta želite umesto toga?*

Časopis je naslovljen prema filmu Koste Gavrasa, grčkog režisera, u kojem se slovo **Z** smatra simbolom oslobodilačke borbe protiv terora nasilnika. Objavljujemo tekstove mnogih međunarodnih boraca za slobodu, koji su svojim svakodnevnim angažmanom i posvećenjem doprineli razotkrivanju mehanizma mašinerije koja porobljava i eksploatiše i svakog čoveka na ovoj planeti, i samu planetu. Takođe želimo da pomognemo napore ka razvijanju vizije i strategije za nastanak budućeg društva koje bi bilo pravredno i participativno.

Istini treba omogućiti da dopre do naroda zavedenog medijskim manipulacijama i lažima političara. Naše je ubeđenje da samo istina dovodi do prave slobode. Istina koju iznosimo u **Z magazinu** je složena koliko i svet u kojem živimo, teška je za razumevanje, ali taj teški put je nužan za svakog čoveka koji drži do svog dostojanstva, slobode i integriteta. Prijateljski vas pozivamo da se upustite u čitanje Z magazina ma koliko vam to izgledalo teško i naporno. Smatramo da je to nužno kako bi narod prozreo puteve onih koji danas sve manje vladaju silom nad narodima čitavog sveta, a sve više lažima, podmičivanjem i ucenama.

Istovremeno, Z magazin predlaže i konkretne alternative ovakvom nehumanom društvu i ma koliko one izgledale neostvarive, jer moćnici žele da mi mislimo da je tako, smatramo da je nužno o njima razmisliti i odlučiti da li želimo da radimo na njihovom ostvarenju. One su neostvarive bez jednog osnovnog uslova a to je da narod treba da ih svojom slobodnom voljom prihvati i primeni, jer mu one ne mogu biti nametnute, s obzirom na to da služe narodnom

samooslobodenju. Ukratko rečeno, narod treba sam da odlučuje o svojoj sudbini.

Z magazin izlazi tromesečno. Najsigurniji i najlakši način da nabavite časopis je pretplata. Pretplata na 4 broja iznosi 500 dinara (uračunat PTT). Možete se pretplatiti i na stare brojeve.

Novac uplatite na račun: 205-121816-39

Primalac: Freedom Fight

Svrha uplate: Pretplata na Z magazin

A zatim nam dostavite svoju adresu na mejl: pismo@freedomfight.net ili pozivom ili SMS-om na broj telefona 063/83.83.882.

Z magazin je časopis u službi siromašnih, potčinjenih, zaboravljenih, u službi najugroženijih ljudi našeg društva. Udruženi solidarnošću u borbi za pravdu, ravnopravnost i slobodu borimo se protiv izrabljivanja, rata, političara, pljačke i korupcije.

izdavač:

Pokret za slobodu – Freedom Fight

www.freedomfight.net

pismo@freedomfight.net

glasstudenata@googlegroups.com

063/83.83.882